

ՅՈՎՍԷՓ ԹԱԳԵՒՈՍԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՍԻՄԷՈՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻՆ

Ծանօթ. — Այս նամակը պահուած է Վիեննայի Մխիթարեանների դիւանում: Հրատարակութեան թոյլտուութեան համար շնորհակալ եմ Աբրահայր Գերապայծառ Գրիգորիս Մանեանին և դիւանապետ Հ. Օգոստինոս Սեքուլեանին:

Սիմ. Յակոբեանը եղել է նախկին դաշնակցական, «Աւել» հանդէսի հրատարակող — խմբագիրը:

Այս նամակը կարեւոր է մեր պատմութեան համար:

Մատնիւս Մինասեան
ժնեի համալսարան

Թաւրիզ, 29/VI, 1922 թ.

Սիրելի Սիմոն! Վաղուց ուզում էի քեզ գրել, սակայն չը գիտէի ո՞ւր ես. վերջերս միայն լուր եկաւ, որ Վեննա՞ւ ես, որ հրատարակում ես «Արեգ»² թերթը, որ կուսակցութիւնից հեռացել ես. պատահաբար տեսայ և քո աշխատութիւնը նւիրւած Դուրեանին, կարգացի միայն յառաջադրանք: Ոչինչ մեզ յայտնի չէ, գոնէ ինձ, ի՞նչ պայմաններում, ի՞նչ պատճառներով հեռացել ես կուսակցութիւնից³, և նոյն իսկ դա փաստ է, թէ սոսկ մի անհիմն լուր. չը գիտեմ ի՞նչ վիճակում ես: Յուսով եմ, այս սողերս ստանալուց, մանրամասն կը գրես քո մասին:

Ի՞նչ վերաբերում է ինձ, շատ հեռուն կը տանէր, եթէ մանրամասն գրէի վերջին երեք տարւայ մեր գլխով անցածները. այնուամենայնիւ համառօտակի կը գրեմ. դա մի ամբողջ ողբերգութիւն է, ո՛չ միայն իր արտաքին պատահարներով, այլ և հոգեկան ապրումներով. . . կեանքի ու մահուան պայքարի մի շարան, անհատական զգացմունքների, յուզիչ փորձութիւնների մի անվերջ պատմութիւն, հասարակական քաղաքական քաջական վիճակից բղխած հայեացքների սուր բաղխումներ, բարոյական լքումներ՝ ահա՛ այդ ողբերգութեան բովանդակութիւնը մի երկու խօսքով, բայց դառնանք փաստերին, իրադարձութիւններին:

Քեզ հետ բաժանեցինք Եկատերինոպոլիսում՝ 1918 թ., կարծեմ, նոյնմբերին թէ դեկտեմբերին: Ամբողջ տարի աշխատեցի գաղթակ. գործում, թէ իբրև «Դանիա» կան կարմիր խաչի» ներկայացուցիչ, թէ Ռուստովի Հայկ. կ-ի⁵ (յետոյ ուս. կարմիր խաչի անուն տակ) ներկայացուցիչ, իսկ քիչ յետոյ էլ Ամերիկեան կոմիտէի ներկայացուցիչ: Գործը շատ յաջող գնաց մինչև 19 թ. աշունը. բոլշևիկների յաջողութիւնները, Դեմիկինի⁶ նահանջը, դրամի կատարեալ սպառումը, ստիպեց լիկվիդացիայի⁷ ենթարկել և հեռանալ. ո՞ւր. ի հարկէ, դէպի ազատ Հայաստան: Չէ՞ որ մեր ամբողջ կեանքի ընթացքում զառանցել էինք տեսնել մի օր Հայաստանը ազատ, նւիրել նրան, գործել նրա համար, զոհել նրա համար. . . Ահադին դժուարութիւններ յաղթանարելով, ճանապարհ քաջ արինք Նովորոսիյսկից⁸ դէպի Բաթում (հաներ յաղթանարելով, ճանապարհ քաջ արինք Նովորոսիյսկում կուտակ-դորդակցութիւնը կտրւած էր), երեք նաւ վարձեցինք և Նովորոսիյսկում կուտակ-դորդակցութիւնները ու փախստականներին փոխադրեցինք Բաթում, ինքս էլ իմ ւած գաղթականներին ու փախստականներին փոխադրեցինք Բաթում, ինքս էլ իմ աշխատակիցներով ու ընտանիքով հասանք Թիֆլիս, ապա Երևան: Այստեղ ընտրեցի Երևանի գաւառի, զեմսովոյական⁹ ինքնավարութեան նախագահ և նւիրեցի ամբողջ թափով նոր գործի կազմակերպութեան. . . Սիրում եմ նոր ու անկախ գործունէութիւնը. . . Մարդուս հոգեկան բոլոր կարողութիւնները լարում եմ ստեղծագործական աշխատանքի մէջ. միաժամանակ որպիսի՛ խոր բարոյական բաւարարութիւն ես կան աշխատանքի մէջ. միաժամանակ որպիսի՛ խոր բարոյական բաւարարութիւն ես կան աշխատանքի մէջ. . . Իմ կեանքի երջանիկ շրջաններից (թէ և ցաւօք սրտի պսակում յաջողութեամբ. . . իմ կեանքի երջանիկ շրջաններից (թէ և ցաւօք սրտի շատ կարճատեւ, ընդամենը 9 ամիս) մէկն էր այդ ժամանակամիջոցը. . . Մանր էր աշխատանքը, ո՛չ միայն շնորհիւ¹¹ երկրի ծայրաստիճան քայքայման, միջոցների

պակասութեան, այլ և այն պատճառով, որ մեր կառավարութիւնը անհաշտ աչքով էր նայում տեղական ինքնավարութիւնների վրայ և ձգտում էր իշխանութեան կենտրոնացման . . . ինչ և է՝ պայքարում էինք և աշխատում . . . Շուտով վրայ հասան սև օրեր՝ Ղարսի¹² ու Ալէքսանդրապոլի¹³ ողբերգական անկումը, դեկտեմբերի¹⁴ յեղաշրջումը, բոլշևիկեան իշխանութեան հաստատումը Հայաստանում . . .

Այդ ութ ամսւոյ ժամանակամիջոցը, պիտի խոստովանեմ միայն քեզ, սոսկ իբրեւ անձնական քարեկամի, հիասթափումների մի շրջան էր։ Չէի ճանաչում ու աչքերիս չէի հաւատում, թէ որչափ արագօրէն մեր լաւագոյն ընկերները բարոյապէս լքում են . . . Չկար մեր ռուսը՝ կուսակցութիւնը. կային սոսկ անհատներ, որոնք տարած են սոսկ մի հոգսով՝ ստանալ լաւ պաշտօններ և ապահովել իրենց նւթապէս . . . կային, ի հարկէ լաւ բացառութիւններ, բայց միջոցաւ ընդհանրապէս այդպէս էր . . . Եւ ես արդէն օգոստոսին որոշեցի հեռանալ Երևանից Պարսկաստան, եղբօրս մօտ այն աղօտ յոյսով, որ գուցէ կարողանամ յետոյ գցել ինձ արտասահման . . . Բայց պատմական տխուր ու ծանր դէպքերը արգելք հանդիսացան, և նորից վիճակեց ճաշակել բոլշևիկեան ուժի մը . . . Ճիշտ է, ես այլ հայեացք ունէի դէպի Սորհր. իշխանութիւնը. քան իմ ընկերների մեծամասնութիւնը, և ես չէի համարում դա մի դժբախտութիւն, մանաւանդ, որ համոզուած էի, որ բոլշևիկներին կը յաջողւի յետ վերցնել տաճիկներից՝ Ղարսն, Արտասանն և Նախիջևանն, ապահովել ժողովրդի ֆիզիքական գոյութիւնը թէ արտաքին թշնամիներից և թէ սովից, բարւոքելով նրա տնտեսական վիճակը Ռուսաստանի օժանդակութեամբ . . . Սակայն յետագայ փաստերը ապացուցեցին, որ ես և ինձ նման փոքրաթիւ մտածողները չարաչար սխալւած ենք . . . Մի ամիս չանցած, սկսեց կարմիր տեռորը¹⁵, բացի այդ ո՛չ մի չինարար աշխատանք, ո՛չ մի օգնութիւն Ռուսաստանից, ընդհակառակը՝ եղած պետական պաշարի ու հարստութեան մի չտեսնուած շոյալուծմն ու կողոպուտ . . . Ես պաշտօնավարում էի Նարկոմպրոտում¹⁶, իբրեւ երկրի Սերմանման բաժնի գլխաւոր վարիչ և վկայ էի իրադարձութեան . . . Այդ անհեռատես, տկարամիտ, օտարօտի մեր իրականութեան համար քաղաքականութիւնը յաջորդաբար բերեց փետրւարի¹⁷ 18ի ապստամբութեան և ապա ապրիլի¹⁸ 2ի յեղաշրջման . . .

Փետրւարի 18ին բոլոր բանտերը լցւած էին ձերբակալւած մտաւորականներով ու աշխատաւորներով մօտ 3000 հոգի . . . Ես ևս ձերբակալեցի փետրւարի 11ին, և դատապարտւել էի մահուան, եթէ 18ի ապստամբութիւնը չլինէր . . . Ի՞նչ սոսկալի ապրումներ ունեցանք բանտում, որպիսի՝ սոսկումների վկայ եղանք, — այդ անհեռաւորութիւնը, որ¹⁹ ժողովուրդը ընդունեց մեր ազատագրութիւնը . . .

Ապրիլի²⁰ նման րենեգատների²¹ ու հիւանդոտ Աթարբեգեանի²² քաղաքականութեան արդիւնք էր այդ. ուրախ եմ, որ ապրիլի 2ից յետոյ բոլշևիկները միանգամայն դատապարտեցին այդ քաղաքականութիւնը և իրենք վերցրին նոր և աւելի խելացի ընթացք։ Ապրիլի 2ին²³, ես Աբարանի ֆրոնտում²⁴ էի. վերադառնալ Երևան անկարող եղայ և 5000 փախստականների հետ անցայ դէպի Ալազիզազի²⁵ բարձունքները . . . Այստեղ երկու շաբաթ թափառելուց յետոյ, ճանապարհւեցինք 8 հօգով դէպի Ալէքսանդրապոլ, ճանապարհին ընկանք տաճիկների ձեռքը Ալին կայաւորանում. մի ամբողջ գիշեր մահուան սպառնալիքի տակ մնացինք . . . 6 անգամ կողոպտեցին մեզ տաճիկ զինւորները, և թողեցին մեզ վրայ սոսկ տակի չապիկները և վարժիկները. առաւօտեան մեզ յետ դարձրին, բայց ճանապարհին էլի մի երեք անգամ կողոպտեցին. հազիւ մի չորս վերստ²⁶ անցել էինք մեր սոսկումի վայրից, երբ նկատեցինք, որ նորից ասկիարները²⁷ մեզ հետապնդում են . . . Հրացանների զարկերի տարավի տակ հազիւ փախանք ու ազատւեցինք . . . Երկար զանազան արկածներից յետոյ, յաջողեց մի քանիսներին վերադառնալ Երևան. ես երկու ընկերով հասայ Ալէքսանդրապոլ և այնտեղ տեղեկանալով ընդհանուր ներման²⁸ մասին, շտապեցի Երևան ընտանիքս որոնելու . . .

Հասայ Երևան և ի՞նչ ... քաղաքը համարեա ամառի ... փախել են մօտ 25.000 հոգի ... յետոյ պարզեց, որ այդ թիւը հափազանցած է, փախստականների թիւը հասնում էր 15.000-ի ... Փախստականների մէջ են եղել և կինս ու երկու երեխաս՝ Նատաշան և Քրիստափորիկը. վաղգէնս մնացել էր քաղաքում, խուճապի ժամանակ կորցնելով մօրը ... Փախել էին դէպի Զանգեզուր ... Եկող լուրերը փախստականների վիճակի մասին սոսկալի էին ... Երկիւղը սրտումս շտապեցի թաւրիղ, որ այնտեղից գնամ Զանգեզուր, գտնելու ընտանիքիս ... 1921 թ. մայիսի 23-ին հասայ թաւրիղ և այստեղ նրանց գտայ ողջ առողջ ... Բայց այդ մատաղ ու թոյլ տարածները ինչե՞ր ասես չէին քաշել ճանապարհին ... 7 օրով սոված, առանց հացի ... Ամենքը ապշած են, թէ ո՞նց հասան տեղ ... մի-մի կմախք էին դարձել ... ցնցոտիների մէջ ... Ուրախ էինք, սակայն, որ ողջ ենք մնացել և նորից միասին ենք ... չկար միայն մեծ որդիս, վաղգէնը, որին թաւրիղ գալուց յետոյ ուղարկել էի Զանգեզուր մօրը որոնելու ... (մի տող պակասում է իմ լուսապատկերում. Մ. Մ.) արդէն հասել են թաւրիղ:

Շուտով հասան տխուր լուրեր, որ նրան կասկածելով, որ բոլշևիկ-լրտես է, քանտարկել են Գերոստիում²⁹ ... նորից ճանապարհ ընկալ դէպի Զանգեզուր փերկելու որդուս այս անգամ իմ ընկերների ձեռքից ... 1 1/2 ամիս տանջելուց յետոյ, ծախսելով իմ և եղբորս վերջին կուպէկները ազատեցի և հիւանդ հասցրի թաւրիղ ... Այստեղ մի նոր բարոյական և նիւթական հարած ստացայ ընկերներից ... ինձ և որդուս կասկածի տակ առան բոլշևիկի մէջ և զրկեցին նիւթական օժանդակութիւնից ...

Այսպէս վերջացաւ մեր Ոգիսէականը ...

Մնում էր մի գործ, մի աշխատանք, մի ապրուստի աղբիւր գտնել. այդ էլ յաջողեց. մի խումբ ընկերների հետ բաց արինք մասնաւոր գիմնազիւ³⁰. Գործներս յաջող գնաց, թէև նիւթապէս ո՛չ ոքի մեզնից չէր ապահովում, աշակերտների թւի քչութեան պատճառով. ընդամենը 46 հոգի, որոնցից վճարում են սոսկ 30 հոգի ... Յուսով ենք, որ առաջիկայ տարին աւելի յաջող կը լինի:

Ակսեցի մի խումբ աշխատակիցների հետ Պարսկաստանի սոցիալ³¹-տնտեսական վիճակի ուսումնասիրութիւնը. շուտով գտանք այդ աշխատանքների գնող. 3 ամիս յաջող աշխատեցինք, ստացանք լաւ վարձատրութիւն, սակայն գնողը անսպասելի կերպով հրաժարեց շարունակելու այդ աշխատանքները և մենք դադարեցրինք ... ու նորից ընկանք ծայր կարօտութեան մէջ ... Ահա՛ երեք ամիս է, որ ապրում ենք մի շնչին ռոճիկով՝ 18 թումանով ու պարտքերով զանազան խանութներում ... Օր օրի վրայ սպասում եմ, որ կենթարկեմ պատասխանատւութեան ... նախատեսելով որ այս վիճակս քրոնիկոն պիտի լինի, կամ ամենալաւ դէպքում մի 6 ամիս կը տեւի, սկսել եմ դիմումներ անել արտասահման ընկերներին (անձնական) խնդրելով փոքրիկ օժանդակութիւն, սակայն, խոստովանած, յոյս չունեմ ... Պարզ եմ ասում, քեզ չեմ դիմում, դիտենալով, որ դու հազիւ ունենաս անձնական միջոցներ: Բայց քեզ կը խնդրէի, եթէ որեւէ գործ, աշխատանք, պաշտօն հնարաւոր է այնտեղ կամ այլուր յաջողեցնել, ապա՝ աշխատի՛ր այդ ուղղութեամբ. ուրախութեամբ կը փոխադրեմ ... Այստեղի կեանքը անտանելի է. մի մեռած, անասնական աշխարհ է ... մի ճահիճ, որի գարշահոտութիւնից խեղդում ես ... Կուլտուրական³² կեանք ասածը գոյութիւն չունի այս ասիական վայրում ... Տիրող տնտեսական կրիզիսն³³ էլ մարդկանց գաղանացրել է և նրանց պահանջները minimum-ի հասցրել ... Ուզում ենք մարտեղից հեռանալ ո՛չ միայն ազատելու տիրող լքած կեանքից, այլ և երեսանների այստեղից հեռանալ ո՛չ միայն ազատելու նպատակով: Այժմ կասկածից դուրս է, որ Քրիստափորիկը կրթութիւնը ապահովելու նպատակով: Այժմ կասկածից դուրս է, որ Քրիստափորիկը տաղանդաւոր երեխայ է, և յանցանք կը լինէր թողնել, որ նա այս յետ ընկած, մեռած քաղաքում մնար ու կորչէր ...

Ուղարկի՛ր քո «Արեգ»-ը գոցե՛լ հնարաւոր կը լինէր թղթակցել, մանաւանդ եթէ միջոցներ սենես վարձատրելու. կարող էի ուղարկել և մեր ուսումնասիրութիւնները Պարսկաստանի սոցիալ-տնտեսական-քաղաքական կեանքից: Երբ ուղարկեիր քո կարգացած ճիճ բերքեր՝ ռուսերէն, հայերէն, գերմաներէն (ի հարկէ եթէ քեզնից զգալի ծախս չի պահանջում) ես չափազանց շնորհակալ կը լինէի: Այստեղ, կտրւած լոյս աշխարհից, տապալկում ենք...

Դէ՛հ, այս անգամ կարծեմ բաւական է. մնում է, որ ասեմ, թէ երեխաները մեծացել են, մենք փոքր ինչ պառակել. սովորում են մեր գիմնադրւում. յաճախ քեզ յիշում ենք. Լիդիա Միխայլովնան Մոսկւայում քեզ հետ ունեցած վէճերը, իսկ երեխաները մեր Մոսկւայի շրջակայքում կատարած զբօսանքը, երբ դու ասացիր [նախ՝ ռուսերէն. Մ. Մ.] «Իօսիֆը՝ փոյտանատ, Նատաշան՝ դոնապոնուհի»... Ամենքն էլ քերմանգին ողջունում են քեզ:

Գրի՛ր ինձ այս հասցէով՝ [նաև ռուսերէն. Մ. Մ.] Թաւրիզ, Խառն գիմնադրաւ, ուսուցիչ Յովսէփ Իվանովիչ Թադեոսեանին, Թաւրիզ, Պարսկաստան: Ջերմագին համոյրներով՝

Քո Յովսէփ:

Յ. Գ. Լաւ է՝ և աւելի ապահով, եթէ գրես Առաջնորդարանի հասցէով [նաև Ֆրանսերէն. Մ. Մ.] Հայկական առաջնորդարան, յանձնելու ինձ:

Յ. Գ. Նամակս շատ ուշացայ, որովհետեւ հասցէդ միայն այժմ կարողացայ գտնել: Ջերմ ողջոյններով՝ Գրի՛ր.

3/VIII 22 թ.

Քո Յովսէփ

Ծանոթագրութիւններ

- ¹ Վէճնա = վիեննա (Աւստրիայում):
- ² «Արեգ», գեղարուեստական, գրականագիտական և քաղաքական ամսագիր ու երկշաբաթաթերթ, որ 1922 - 1924 թթ. վիեննայում - Բեռլինում - վիեննայում հրատարակել է Սիմէոն Յակոբեանը:
- ³ Կոսակցութիւնից. Լ. Յ. Դաշնակցութիւնից:
- ⁴ Եկաքերիմովա. այժմեան Կրասնոդարի նախկին անունը, մինչ 1920:
- ⁵ Կ - ի = Կոմիտէի:
- ⁶ Դենիկին Անտոն Իվանովիչ, 1872 - 1947 (ԱՄՆ), 1918 - 1920 թթ. ռուսական քաղաքացիական պատերազմում հակայեղափոխական զինուած ուժերի հրամանատարներից. 1920ի ապրիլի 4ին Ղրիմում հրամանատարութիւնը յանձնել է Պ. Վրանգելին ու մեկնել Կ. Պոլիս:
- ⁷ Լիկվիդացիա. ռուս. բառ՝ լուծարել:
- ⁸ Նովոռոսիյսկ. Կրասնոդարում Սև ծովի ափին ռուսական նաւահանգիստ:
- ⁹ Ջեմսովոյական. ռուս. զեմսովո բառից, նշանակում էր տեղական փնքնավարութիւն, որ դադարեցրեց սովետական իշխանութիւնը:
- ¹⁰ Իրա. չիրս, բարբառային, հնացած:
- ¹¹ Շնորհիւ. տպագրութիւն, որ միայն լաւ բաների համար է ասուում:
- ¹² Ղարա. Արեւմտահայաստանի Կարս քաղաքի անունն թուրքական հնչում: 1920ի հոկտեմբերի 30ին թուրքական բանակը վերջնականապէս զբաւեց այս քաղաքը, որ 1921ի Կարսի պայմանագրով անցաւ Թուրքիային:
- ¹³ Ալեքսանդրապոլ. արդի Հայաստանի Լեւոնական քաղաքի նախկին անունը մինչև 1924 թ. յունուարը. 1920ի դեկտեմբերի 2ին այստեղ պայմանագիր է կնքուել Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութեան պատուիրակութեան և Թուրքիայի միջև, որ 1921ին անվաւեր է համարուել, որովհետեւ այդ տարուայ դեկտեմբերի 2ին արդէն խորհրդային կարգեր էին հաստատուել Հայաստանում, և այդ հայկական պատուիրակութիւնը ոչ մի լիազօրութիւն չուներ:
- ¹⁴ Դեկտեմբերի յեղաշրջումը. 1920 թ. դեկտեմբերի 2ին Հայաստանում խորհրդային կարգեր էին հաստատուել:

¹⁵ Տե՛ս. *ռուս. բառ՝ նահաբեկում*։

¹⁶ Նախկինպրոս. պարենաւորման ժողովրդական վարչութիւնն նշանակող ռուսերէն բառերի ակզրնատառերից կազմուած յայտաւում։

¹⁷ Փետրուարի 18ի ապստամբութիւն. 1921 թ. փետրուարին դաշնակցականների գլխաւորած հակախորհրդային ապստամբութիւնն Հայաստանում։ Ըստ սովետահայ պատմագիրների՝ զբո- դապատնառներից մէկը եղել է այն, որ թախտելով ռազմական կոմունիզմի սկզբունքները, շատ զեպքում տեղական աշխատողները վերցնում էին ոչ միայն աշխատաւոր գիւղացիու- թեան պարենային աւելցուկը, այլև ամբողջ պաշարը, որը ղգոնութիւն էր առաջ բերում։ (Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հատ. Է, Երևան, 1967, էջ 137)։ Ենուվարարները 1921ի փետրուարի 18ին գրաւում են Երևանը։

¹⁸ Ապրիլի 2ի յեղաեղում. 1921ի ապրիլի 2ից սկսում է դաշնակցական բաւանտիրային պարտութիւնը և փախուստը Զանգեզուր։

¹⁹ Ու. = արուվ։

²⁰ Աւիս՝

²¹ Բենեգաս. *ռուս. բառ՝ զբոխ, ուրացող*։

²² Աթարեգեան Գէորգ, 1892 - 1925, 1921ի փետրուարին Կովկասեան ռազմականատում Սովետական Ռուսաստանի արտակարգ յանձնաժողովի լիազօր Գ. Աթարեգեանը, որի նա- խաձեռնութեամբ յայտնաբերում և ոչնչացում են դաշնակցականների մի շարք գաղտնի կազմակերպութիւններ, ձերբակալում են դաշնակցական ակտիւ գործիչներից մի քանիսը։ (Հայ ժող. պատմ., հատ. Է, Եր., 1967, էջ 139)։

²³ Ապրիլի 2ին (1921 թ.) Կարմիր բանակի զօրամասեր գրաւում են Երևանը դաշնակցա- կաններից։

²⁴ Յրոնս. *ռուս. բառ՝ ռազմականատ*։

²⁵ Ալագեազ. Արագած լեռան թուրքական անունը։

²⁶ Վերս. երկայնութեան ռուս. հին չափ՝ 1,067 կիլոմետր։

²⁷ Ասկեաբ. ընդհանրապէս զինուորո նշանակող թուրք. բառ, յատկապէս թուրքական զինուոր։ (արհամարհական)։

²⁸ Երեման մասին որոշում. Խորհրդային Հայաստանի Յեղկոմի անբման մասին որոշումը հրապարակուել է 1921ի ապրիլի 10ին։

²⁹ Գերուսի. այժմ Գերուսի, ՀՍՀ Գորիսի շրջանում փոքրիկ քաղաք։

³⁰ Գիմնազիա. հնացած ռուս. բառ՝ հանրակրթական միջնակարգ դպրոց։

³¹ Սոցիալ. *ռուս. բառ՝ հասարակական*։

³² Կուլտուրական. մշակութային, ռուս. կուլտուրա մշակոյթ բառից կազմուած ածական։

³³ Կրիզիս. *ռուս. բառ՝ ճգնաժամ*։ Նկատելի է այս նամակից անգամ, որ յեղափոխու- թիւնից առաջ էլ ռուսերէն օտար բառեր առատ են եղել արեւելահայերէնում։

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

